

ДО ДЕФІНІЦІЇ ПРАВОВОГО САМОВИХОВАННЯ МОЛОДІ

В статье рассматривается дефиниция «правовое самовоспитание». Проводится анализ существующих определений, их взаимосвязь с правовым воспитанием. Формулируется определение правового самовоспитания молодёжи в контексте необходимости формирования гражданского общества в Украине.

Ключевые слова: *правовое самовоспитание, правовое воспитание, гражданское общество.*

In the article is examined the definition «legal self-education». The analysis is conducted of existent determinations, their intercommunication with legal education. Determination of legal self-education of young people is offered with necessity of development of civil society in Ukraine.

Key words: *legal self-education, legal education, civil society.*

Сприйняття Україною ідеології інформаційного суспільства, яка все більше поширюється і стосується уже всіх сфер буття соціуму, вимагає від людини удос-

---

© *ОСТАШОВА Валерія Олександрівна* – аспірант Інституту держави і права ім. В.М. Корецького НАН України

коналення вміння відбирати, систематизувати та засвоювати інформацію, зокрема, правового характеру. У той же час, запровадити правові дисципліни в навчальний процес, передусім в учбових закладах, в обсязі спеціалізованих юридичних вищих закладів із зрозумілих причин неможливо. Вихід із ситуації вбачається в організації правового самовиховання молоді, зокрема, студентів. Крім того, необхідність організації зазначеного процесу обумовлена й відсутністю у подальшому, після закінчення навчального закладу, організованого керівництва, коригування та контролю з боку держави за процесами правового виховання громадян. Тому ми й розпочнемо розгляд вказаних проблем із дослідження правового самовиховання як категорії теорії права.

Актуальність теми обумовлена й відсутністю ґрунтовних наукових досліджень зазначеного питання. Використовуючи синергетичний метод пізнання, що втілюється у діалектиці міждисциплінарного взаємозв'язку підходів до визначення категорії правового самовиховання, назвемо вчених різних галузей знань, які аналізували вказану проблематику. Як форма, метод та засіб правового виховання дане поняття знайшло відображення у працях В.В. Головченка, С.М. Легуші, В.С. Нерсисянца, І.В. Осики, Д.Е. Тихомирова, В.І. Царенка. Як педагогічну категорію самовиховання вивчали С.М. Ковальов, Л.І. Рувинський, М.Г. Тайчинов та ін.

Класичне визначення (дефініція) – це логічна операція, з допомогою якої розкривається зміст поняття, тобто робиться перелік ознак, які в ньому мисляться, або з'ясується ім'я відповідного денотату¹. При цьому будь-яке визначення не повністю відображає предмет чи явище, а тільки його істотні ознаки і полишає поза своїм змістом низку інших ознак, якими він наділений. Водночас сукупність таких істотних ознак має бути достатньою для виконання двох пізнавальних (гносеологічних) завдань, що виконує визначення: з'ясування властивостей предмета (явища чи процесу), що визначається та відмежування його від інших суміжних предметів чи явищ.

Зрозуміло, що при регламентації суспільних відносин право здатне встановлювати певні орієнтири лише у тому випадку, коли його зміст є зрозумілим. Звідси – вимога семантичної однозначності правових термінів та правових норм.

Розкриваючи поняття «правового самовиховання» ми спираємося на останні тенденції розвитку філософії та теорії права, юридичної логіки, філософії науки, що базуються на ідеях постмодернізму. Основним принципом дослідження, з огляду на вищезазначене, є науковий плюралізм, або проліферація (розмноження) теорій, що є істотною рисою розвитку наукового знання.

Правове самовиховання є складовою цілісного процесу самовиховання особистості. Тому спочатку розглянемо дефініції категорії «самовиховання». На думку більшості вчених, самовиховання є результатом добре організованого виховання. Роль самовиховання як необхідної умови виховання підкреслювали В.О. Сухомлинський, І.С. Кон, С.М. Ковальов, В.П. Кисельов, Л.І. Рувинський, І.А. Донцов та інші дослідники. Роботи, присвячені проблемам самосвідомості і самовихованню людини, можна розглядати як серйозний внесок у пізнання особистісного рівня процесу правової соціалізації. Самовиховання охоплює всі сфери буття людини: це й інтелектуальний розвиток, і моральний, і фізичний; виховувати в собі можна характер, гарний смак, вольові якості тощо. За словами С.М. Ковальова «прагнення індивіда до самовиховання, його зміст породжується самим соціальним середовищем, вихованням і власною діяльністю»². Але у такому контексті,

на нашу думку, не слід перебільшувати роль зовнішнього середовища та недооцінювати можливості людини. Зазначеної позиції дотримуються і послідовники ідей постмодернізму.

Важливим моментом у самовихованні особистості та її основним змістом є, на думку більшості дослідників, поповнення і відновлення знань, у нашому випадку правових. Самоосвіта виступає в ролі своєрідного каталізатора, що прискорює процес формування і розвитку особистості. Вона сприяє засвоєнню і переосмисленню політичної і правової інформації, соціально-правового досвіду, соціальних норм і критеріїв поведінки. Підвищення рівня освіти, культури особистості в процесі самовиховання розвиває самоконтроль, саморегуляцію та інші соціально значимі якості.

Найбільш науково коректними визначеннями самовиховання, на нашу думку, є ті, які містять умову щодо відповідності даного процесу вимогам суспільства³, активної участі в основних сферах соціального життя⁴, формування позитивних якостей, які відповідають моральним нормам суспільства⁵, оскільки такі дефініції акцентують увагу на одній із головних задач самовиховання – формуванні свідомої особистості, а, отже, активного члена громадянського суспільства. Дійсно, врахування цінностей суспільства в цілому і кожного окремого громадянина при реалізації особою своїх інтересів є основою для формування громадянського суспільства та правової держави.

Існуючі в літературі визначення правового самовиховання у повній мірі розкривають зміст цього поняття. Між тим, існує відмінність, яка полягає у визначенні співвідношення двох процесів – правового виховання і правового самовиховання. Більшість науковців, позицію яких поділяємо і ми, розглядають останнє як форму правового виховання⁶. Але є й інші думки.

Так, І.В. Осика вбачає у зазначеній категорії спосіб правового виховання, причому науковець вважає його найефективнішим для формування правосвідомості всіх суб'єктів права⁷. А.В. Стаканков розкриває вказаний термін як метод правового виховання⁸. В.С. Нерсисянц говорить про самовиховання як засіб правового виховання⁹. А.Н. Азріліян вбачає у самовихованні один з напрямів правового виховання¹⁰. Самовиховання є також результатом виховання¹¹.

У той же час, як слушно зазначає Л.І. Рувинський, не слід переносити усі терміни теорії виховання в теорію самовиховання, оскільки за таких умов не враховується специфіка впливу людини на саму себе. У процесі самовиховання людина усвідомлює себе і як об'єкт, і як суб'єкт самоуправління, тобто постає одночасно у двох іпостасях – в якості вихованця і вихователя. Наприклад, за аналогією із заохоченням іноді трактують самозаохочення. Якщо заохочення сприяє прийняттю людиною зовнішніх вимог і викликає радість, то в самовихованні людина сама встановлює програму діяльності, і вже усвідомлення того, що вона здійснила цю програму або просунулася в її здійсненні, служить для неї нагородою. Тому необхідність у спеціальних самозаохоченнях значно менша, ніж у заохоченнях при вихованні¹².

Розглянемо мету правового самовиховання. Одним з головних завдань загалом виховного процесу є «навчити молодь жити, дотримуючись законів в умовах безперервної самоосвіти»¹³. На думку Д.Е. Тихомирова, метою правового самовиховання є «свідоме самовдосконалення своїх правових і поведінкових якостей, закріплення вже наявних, придбання і формування нових, що відповідають вимогам установлених правових норм і сприятливому успішному виконанню консти-

туційних обов'язків»¹⁴. Хоча зміст кінцевої мети кожен формулює для себе сам, у теорії та методиці правового виховання було запропоновано виділити потрібну ієрархію цілей діяльності, спрямовану на формування комплексу специфічних якостей особистості у правовій сфері життєдіяльності: «формування системи правових знань (найближча мета), формування правової переконаності (проміжна мета), формування мотивів і звичок, правомірної, соціально-активної поведінки (кінцева мета)»¹⁵. На виключній ролі останньої наголошували Б.М. Бабій, М.І. Козюбра та В.В. Оксамитний¹⁶. «Вивчення практики самовиховання показує, що найбільшого успіху досягають ті, хто при виробленні загальної мети самовиховання на весь період навчання конкретизує її для кожного етапу, періоду роботи над собою»¹⁷.

При розгляді питань правового самовиховання громадян, в першу чергу молоді, слід звернути увагу на його взаємозалежності з цінностями громадянського суспільства.

Не можна не погодитися з думкою Д. Агапова, який, розглядаючи правову культуру як елемент громадянського суспільства, наголошує на тому, що головною метою вказаного явища є досягнення правомірної поведінки кожного члена суспільства¹⁸. Але поряд із зазначеним фактором, з іншої точки зору, необхідно наголосити на не меншій важливості активної громадянської позиції та постійному самоудосконаленні самої особи.

Громадянське суспільство передбачає підпорядкування особистості та її індивідуальної свободи нормам права. Це, на перший погляд, породжує уніфікацію поведінки, слідування відповідним нормам. Але в дійсності індивід завжди прагне (хоча це і не завжди вдається) до формування власного «Я», здатного самостійно діяти і приймати рішення, не порушуючи при цьому суспільних правил поведінки і, в першу чергу, норм права¹⁹. Насамкінець, не рівень права як такого, а рівень правосвідомості є мірилом зрілості громадянського суспільства. У той же час, в яких умовах формується людина, залежить її ставлення і до самої себе і до інших.

Особливості правового самовиховання студентської молоді визначаються характером її провідної діяльності – навчання. Воно характеризується суттєвим збільшенням значимості самостійної роботи і послабленням зовнішнього контролю за її виконанням, що пов'язано із входженням України до Болонської системи освіти. На етапі юності та раннього молодіжного віку основним каналом залучення людини до соціально-правових цінностей слугує правова освіта, а на наступних етапах – різні форми правової просвіти та самовиховання²⁰. «Самовиховання направлене на розвиток таких якостей особистості, як дисциплінованість, організованість, самоволодіння, культура розумової праці, оскільки слабкий розвиток цих якостей нерідко призводить до швидкого стомлення, нервово-психічного та емоційного перевантаження»²¹.

З огляду на вищесказане, особливої уваги заслуговує питання організації правового самовиховання. В останньому В.І. Царенко виділяє два основних етапи. Перший – підготовчий, починається з розвитку правової ерудиції, тобто з організації самопізнання та пізнання права. Необхідно спочатку пізнати самого себе, вивчити власні хибі і проблеми в самовихованні, а потім підібрати відповідну юридичну літературу. На даному етапі важливо, щоб студент усвідомив значення права в соціальному регулюванні суспільних відносин. Мета цього етапу – сформулювати обсяг правових знань, тому що правові знання є фундаментом, на якому

формується відношення людини до суспільства і процесів, які відбуваються в ньому, до соціальної правової дійсності. При цьому розкривається ідея, зміст, форми, методи самовиховання, даються рекомендації, на вдосконалення яких морально-правових якостей необхідно було б зосередити увагу всіх або ж окремих членів даного колективу, які правові навички варто покращити²². З огляду на те, що правові знання, сформовані на першому етапі, можуть бути застосовані і для незаконних дій, варто звернути увагу на правові мотиви та установки, які повинні бути співзвучні з ідеями аксіології людини та права. Необхідно, щоб правові знання сприяли вихованню свідомої життєвої позиції, заснованої на принципах права, справедливості і моралі, підвищенню загального рівня стану законності і правопорядку, а також підвищенню ролі кожного громадянина у вирішенні важливих проблем життя суспільства.

Другий етап – безпосереднє заняття студентів самовихованням. Важливого значення набуває відмова від антигромадських орієнтацій і вчинків, постійна увага приділяється вибору правомірних варіантів поведінки, виробляється навичка дотримуватись закону²³.

Основною метою діяльності педагогічного колективу вузу при організації процесу самовиховання слід вважати досягнення такого рівня розвитку правової свідомості особистості, коли контроль з боку педагога за її поведінкою замінюється самоконтролем, а вдосконалення морально-правової сфери свідомості стає функцією самої особистості²⁴.

І. Козінцев зазначає, що основний принцип, який необхідно покласти в основу навчального процесу при правовому вихованні, – безперервність або систематичність²⁵. Цей принцип, на нашу думку, можна вважати одним з головних і у процесі правового самовиховання. Характерними є також принцип системності, поступовості, практичного набуття відповідних навичок, цілеспрямованості. Хоча правове самовиховання може відбуватися і стихійно. Принципом, що відрізняє правове виховання від самовиховання, є самостійність.

Ми погоджуємося з В.В. Копейчиковим, який під правовим самовихованням розуміє «цілеспрямовану, систематичну діяльність особи з оволодіння правовими знаннями, формування позитивних правових мотивів і настанов, навичок правомірної поведінки, яка полягає у самостійних зусиллях, спрямованих на вироблення звички і внутрішньої потреби до правомірної поведінки»²⁶. Але спробуємо сформулювати уточнююче визначення правового самовиховання з урахуванням ролі цього процесу для студентської молоді та необхідності розвитку інститутів громадянського суспільства. Правове самовиховання молоді – це свідомо самостійна систематична діяльність особи з підвищення рівня власної правової культури, наслідком реалізації якої є її правомірна поведінка як активного члена громадянського суспільства та правової держави, що базується на глибокому переконанні в необхідності такої діяльності та прагненні постійного самоудосконалення.

1. *Тофтун М.Г.* Логіка: Посібник для студентів вищих навч. закладів. – К., 1999. – С. 44. 2. *Кудрявцев В.Н., Казимирчук В.П.* Современная социология права: Учебник для юрид. фак. и ин-тов. – М., 1995. – С. 114. 3. *Ковалёв С. М.* Воспитание и самовоспитание. – М., 1986. – С. 7. 4. *Донцов И.А.* Самовоспитание личности: философско-этические проблемы. – М., 1984. – С. 46. 5. *Тайчинов М.Г.* Воспитание и самовоспитание школьников: Кн. для учителя. – М., 1982. – С. 21. 6. *Ведерников Ю.А., Грекул В.С.* Теория держави та права: Навч. посіб. – К., 2005. – С. 206–207; *Бурмистров В.А.* Место и роль

правової культури в становленні правового государства. – Симферополь, 1996. – С. 132; *Легуша С.М.* Сутність, функції і механізм правового виховання курсантів вищих навчальних закладів МВС України: Дис. ... канд. юрид. наук. – К., 2002. – 215 с.; *Царенко В.І.* Формування правосвідомості особистості військовослужбовців-прикордонників України: Дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.01. – К., 2003. – 209 с.; *Ганзенко О.О.* Формування правової культури особи в умовах розбудови правової держави України: Дис. ... канд. юрид. наук. – К., 2003. – 198 с.; *Бобир В.І., Демський С.Е., Колодій А.М. та ін.* Правознавство: Навч. посіб. / За ред. В. В. Копейчикова. – К., 1999. – С. 135–136. **7.** *Осика І.В.* Правова культура у формуванні правової, соціальної держави: Дис. ... канд. юрид. наук. – К., 2004. – 194 с. **8.** *Стаканков А.В.* Теорія і практика правового виховання в історії вітчизняної педагогічної думки другої половини ХІХ – початку ХХ століття: Дис. ... канд. пед. наук. – Х., 2003. – 206 с. **9.** *Нерсисянц В., Муромцев Г., Мальцев Г., Лукашева Е., Варламова Н. и др.* Право и культура / Отв. ред. Н. С. Соколова. – М., 2002. – С. 398. **10.** *Юридический словарь* / Под ред. А. Н. Азрилияна. – М., 2007. – С. 73. **11.** *Осипов П.Н.* Стимулирование самовоспитания учащихся: Монография. – Казань, 1997. – С. 32. **12.** *Рувинский Л.И.* Самовоспитание личности. – М., 1984. – С. 51. **13.** Сучасні тенденції соціально-правової освіти молоді / За заг. ред. І.М. Пінчука, С.В. Толстоухової. – К., 2000. – С. 71. **14.** *Тихомиров Д.Е.* Правовое самовоспитание молодежи. – К., 1991. – С. 25–26. **15.** *Головченко В.В.* Эффективность правового воспитания: понятие, критерии, методика измерения. – К., 1985. – С. 26. **16.** *Бабий Б.М., Козюбра Н.И., Оксамытный В.В.* Правовое воспитание и социальная активность населения. – К., 1979. – С. 173. **17.** *Демидов Ю.Н., Романова В.В.* Самовоспитание адъюнкта как фактор профессионального роста: Учебн. пособ. – Домодедово, 2006. – С. 45. **18.** *Аганов Д.А.* Правовая культура как элемент гражданского общества // *Правовая культура.* – 2007. – № 1. – С. 12. **19.** *Пишда-ток В.Е.* Правовые ценности гражданского общества как основа формирования правосознания в демократическом правовом государстве // *Философия права.* – 2007. – № 5. – С. 106. **20.** *Струтинский В.С.* Принципы управления правовым воспитанием. – К., 1983. – С. 20. **21.** *Демидов Ю.Н.* Цит. праця. – С. 13. **22.** *Царенко В.І.* Цит. праця. **23.** Там само. **24.** *Правове виховання учнів: Метод. посіб. / Авт.-укл. Фіцула М.М.* – К., 1997. – С. 7. **25.** *Козинцев І.* Як і де вивчати право // *Право України.* – 1994. – № 3–4. – С. 35. **26.** *Бобир В.І., Демський С.Е., Колодій А.М. та ін.* Цит. праця. – С. 136.